

CENGİZ AYTMATOV'UN HİKÂYE VE ROMANLARINDA ÇEVRE DUYARLILIĞI

Özlem NEMUTLU**

ÖZ

Cengiz Aytmatov, eserlerinde tabiat âşiği bir yazar olarak karşımıza çıkar. Bunda doğduğu coğrafyanın eşsiz tabiat güzelliklerine sahip olmasının da etkisi vardır. Onun eserleri, kronolojik olarak değerlendirildiğinde, tabiat-insan ilişkisinin, şahit olduğu siyasî ve sosyal gelişmelerin de etkisiyle, zaman içinde değişen ve farklılaşan bir bakış açısıyla işlediğini görürüz. Sovyet rejimine güvendiği ve inandığı dönemlerde, söz gelimi tarlaların makinelerle ekilip biçilmesi gibi faaliyetlerden hareketle tabiat, idealize edilerek verilir. “Beyaz Yağmur”, “İlk Öğretmenim” bu bakış açısıyla yazılmış eserlerdir. “Deve Gözü” ve Elveda Gülsarı’da ise söz konusu idealizasyonda kırılmaların yaşandığını görürüz. Tabiat katliamının daha da genişleyip siyasî emellerin bir odağı haline gelmesi, Gün Uzar Yüz Yıl Olur, Kader Ağı (Kıyamet) [Dişi Kurdun Rüyaları] ve Dağlar Devrildiğinde Ebedi Nişanlı eserlerinin ana temasını oluşturur. Aytmatov’u başarılı kılan, bütün bu süreçleri ustaca kurgulayarak işlemesidir.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Aytmatov, Tabiat Sevgisi, Tabiat Katliamı, Eko-Eleştiri.

ENVIRONMENTAL AWARENESS IN CENGİZ AİTMATOV'S SHORT STORIES AND NOVELS ABSTRACT

Chingiz Aitmatov, represents himself as a writer who is in love with of nature in his works. The fact that the environment he was born into has matchless natural wonders has great influence upon this. When evaluated chronologically, his works are observed to discuss the relationship between human and nature through a changing and evolving perspective as a result of the political and social transformations he witnessed. During the era in which he had faith in the Soviet regime, nature is represented in an idealized way, through depictions of such activities as fields being processed with machines. “The White Rain” and “My First Teacher” are works that were written through this perspective. “The Camel Eye” and Farewell Gülsarı, on the other hand, shows the signs of the disappearance of such idealizations. The theme of destruction of nature is presented as the core of political interests in works such as Day Lasts More Than a Hundred Years, The

** Dr. Öğretim Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı, ozlemnemutlu19@hotmail.com.

Dreams of a She-Wolf and When the Mountains Fall Down: Eternal Bride. The source of Aitmatov's success is his ability to fictionalize these processes meticulously.

Key Words: Chingiz Aitmatov, Love of Nature, Destruction of Nature, Eco-Criticism.

Cengiz Aytmatov, 12 Aralık 1928'de Talas Vadisindeki Şeker Köyü'nde dünyaya gelir. 10 Haziran 2008'de de aramızdan ayrılır. O kendini içinde doğduğu coğrafyanın bir parçası gibi gören tabiat âşığı bir yazardır. Eserlerindeki şahıslar kederlerini, sevinçlerini tabiatla paylaşırlar. Uçsuz bucaksız bozkırlar, dorukları karla kaplı ulu dağlar, nice umut-umutsuzluk kaynağı Isık ve Aral Gölleri yeşillik ve çiçeklerle kaplı Talas Vadisi, yakınından şırıl şırıl akan bir dere geçen Kurkurev, Aytmatov'un povest ve romanlarındaki temel mekanlardır. Son romanları *Kassandra Damgası* ve *Dağlar Devrildiğinde Ebedi Nişanlı*'da kısmen rastlanmakla birlikte, onun eserlerinde hiç kapalı mekan yer almaz. Bu özellik onun yazarlığının en karakteristik hususlarından biri olarak gösterilebilir. Zooteknisyenlik, Aytmatov'un dünyasına yine doğduğu coğrafyanın bir parçası olan "hayvanlar"ı da eklemiştir. Eserlerinde hayvanların birer şahsiyet kazanarak karşımıza çıkması, yazarlığının bir başka karakteristik yönüne işaret eder. Ona göre insanın insanca yaşayabilmesi her tür canlı varlığın tabiiliğine zarar vermemek ve onun özünü bozmamakla mümkündür. Onun bu duyarlılığı ilk eserlerinden beri taşıdığını görmekteyiz. Bütün eserlerinde insan, ancak tabii dengenin bozulmadığı bir dünyada mutlu olabilir mesajı işlenmektedir. Yaşadığı yıllarda da gündemin esas konularından birini teşkil eden ve gittikçe aktüel bir boyut kazanan çevrenin tahribatı konusundaki hassasiyetini şöyle dile getirmiştir:

"... İnsan bilincinde gittikçe önemli bir konu haline gelen çevre olgusu, derinliğine ilgilendiğim bir konudur. Görmezlikte gelindiğinde oldukça tehlikeli olabileceğini kanıtlayan sorunlarla uğraşmak, isabetli bir gelişmedir. İnsan hayatıyla ayrılmaz bir ilişki içinde bulunan hayvanlar âleminin de yok edici güçlerin elinde olduğunu görüyorum. Doğa dengesi geçmişte, insanın doğaya bağımlılığı üzerine kurulmuş olan kır geleneklerince korunmuştu. Bugün şartlar değişti, insanlar doğayı kendi amaçlarına hizmet ettirecek güce ulaştılar. Fakat, insanların doğa hakkındaki bilinçlerinin de arttırılmasına ihtiyaç vardır.

İnsan ve ekoloji uzun süredir bir arada mevcuttur, fakat şimdiye kadar hiçbir zaman ekoloji insan varlığı için bu kadar can alıcı bir konu olmamıştır. Ekoloji tehlikeye düştüğünde siyasetin hiçbir anlamı yoktur. Ekoloji öncelik kazanır. Hangi siyasî sistem, hangi millet olursa olsun, onların tek amaçları, çevreyi kurtarmak ve ondan doğru şekilde yararlanmak olmalıdır. Eğer biz sadece kendi bencil siyasî menfaatlerimize önem verip, birbirimize yardım etmezsek, bu çevreyi ergeç kaybedeceğiz.”¹

Cengiz Aytmatov, ekolojik dengenin bozulması, çevre kirliliğinin ve tahribatının bir faciaya dönüşmesi konularındaki düşüncelerini, sadece kaleme aldığı eserlerde değil, gerek kendi ülkesinde, gerek diğer memleketlerde yapılan toplantılarda, düzenlenen forumlarda da dile getirmeye çalışmıştır. Sözelimi, bizzat kendisinin başkanlığını yaptığı ve dünyanın çeşitli ülkelerinden bilim adamların ve sanatçıların katıldığı Isık-Köl Forumu'nun temel konusu, gezegenimizin geleceğinin ne şekilde olacağıdır.²

Serpil Oppermann'ın da ifade ettiği gibi “Ekoeleştiri, bozulan ekolojik dengelerin sosyal ve kültürel etkilerini sosyo-kültürel bağlamlarda incelemeyi amaçlar. Canlıların ve cansız olarak tanımlanan inorganik maddelerin birbirleriyle ve çevreleriyle ilişkilerinin edebi metinlerde nasıl betimlendikleri, edebiyatın söz konusu ilişkiler ağına yaklaşımı, edebi ve kültürel alanlarda dil kullanımı, ifade biçimleri ve yöntemleri, ekoeleştirin odaklandığı başlıca ilgi alanlarını oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle ekoeleştiri çevre ve edebiyat arasındaki ilişkileri inceleyen disiplinlerarası bir çalışma alanıdır.”³

Tabiatın edebiyat eserlerinde yer almasının mahiyetine göre ekoeleştiri de çeşitli evrelerden bahsedilmektedir. İlk evre veya Buell'den aktaran Oppermann'ın ifadesiyle ilk dalga çevrenin “doğal bir çevre” olarak algılanmasından hareket eder. İkinci dalgada çevre kavramının ırk, sınıf, cinsiyet gibi kavramları da içine alacak şekilde kapsamı genişletilmiştir. Sömürgecilik sonrası edebiyat ve kültür çalışmaları, sınıf, cinsiyet ve ırk üzerine geliştirilen ekolojik temelli yeni kültür kuramları, biyoetik, biyosemiyoloji ve biyoteknolojiler,

¹ Aytmatov'un Dilinden, “Çevre ve İnsan”, Terc.: İhsan Turan (*Yeni Forum Dergisi*'nin Mart 1990 sayısında neşredilen röportajından derlenmiştir) *Türk Yurtları*, S.2, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s.52.

² Abduldacan Akmataliyev, “Cengiz Han'ın Bulutu redaktöründen”, *Kardaş Edebiyatlar*, S. 35, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s. 8.

³ Serpil Oppermann, “Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat Çalışmalarının Dünü ve Bugünü”, *Ekoeleştiri Çevre ve Edebiyat*, Editör: Serpil Oppermann, Pnoenix Yay., Ankara, 2012, s.9.

posthümanizm gibi yaklaşımlar ise üçüncü evrenin bellibaşlı çalışma alanlarıdır. Postcolonial ecocriticism, ekofeminizm vb. yaklaşımlar bu evrenin ürünüdür.⁴

Aytmatov'un povest ve romanları, ekoeleştiri açısından incelenmeye çok müsaittir. Onun eserlerinde tabiat unsurunun çeşitli evrilmelerden geçerek kullanıldığını görüyoruz ki bu evrilmeler, biraz önce kısaca bahsettiğimiz ekolojik eleştirinin geçirdiği süreçle de paralellikler arz eder. Şöyle ki, ilk dönem eserlerinden itibaren Aytatov'un povest ve roman kişileri, tabiatla uyumlu bir hayat biçimine sahiptirler. Tarlaların yeni makinelerle işlenmesi, insanlığın yararına sunulması, son derece olumlu faaliyetler olarak anlatılırlar. Yazarlığında bir evrilme basamağı olarak değerlendirebileceğimiz ve eleştirel gerçekçiliğin izleri de görülen *Elveda Gülsarı*⁵ ile toprağa ve hayvanlara zarar vermenin çeşitli eleştirilere tabi tutulduğunu görürüz. Ancak ondan önce çok kısa da olsa "Deve Gözü" hikâyesinde tarımda makineleşmenin tabiatın dengesini bozmaya başladığının eleştirildiğini görürüz. Bununla birlikte bu eleştiri en yoğun olarak ilk kez *Elveda Gülsarı*'da görülmeye başlar. *Elveda Gülsarı*'daki "Yaşlı Avcı türküsü ve efsanesi", Anadolu'daki, şarkılara da konu olan, Ala Geyik efsanesiyle benzerlikler taşımaktadır. Bu efsane ve ondan doğan türküde geyik avlamanın sonunun musibetle biteceği işlenmektedir. Dolayısıyla "av" hayatı devam ettirmek için yapılmadığı sürece zararlıdır, sadece fizikî değil, sosyal dengeyi de bozmaktadır. Gerek insan, gerek hayvan, gerekse ağaçlar bakımından tabiatı katletmenin en yoğun olarak anlatıldığı eser *Beyaz Gemi*'dir.⁶ Maralların acımasızca katledilmesinin arkasında totaliter Rus rejimi vardır. *Gün Uzar Yüzyıl Olur*,⁷ *Kader Ağı (Kıyamet)*⁸ ve son romanı *Dağlar Devrildiğinde Ebedi Nişanlı*⁹ romanlarında ise totaliter ve kapitalist zihniyetlerin, çevre katliamının en canî aktörlerini besledikleri gerçeği vurgulanmaktadır.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Age, s.9-56.

⁵ Cengiz Aytmatov, *Elveda Gülsarı*, (*Toprak Ana, Masaldan Sonra (Beyaz Gemi)* birlikte) Çev.:M. Ethem Gözlü, Cem Yay., İstanbul, 1974.

⁶ Cengiz Aytmatov, *Beyaz Gemi*, (*Toprak Ana, Elveda Gülsarı* ile birlikte), Çev.:M. Ethem Gözlü, Cem Yay. İstanbul, 1974

⁷ Cengiz Aytmatov, *Gün Uzar Yüzyıl Olur*, Çev. Mehmet Özgül, Cem Yay., İstanbul, 1985.

⁸ Cengiz Aytmatov, *Kader Ağı (Kıyamet)*, Kırgız ve Türkiye Türkçeleri birlikte, Hazl: Nedamettin Boncukçu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994. Bu eserin Türkiye Türkçesi'ndeki yaygın adı *Dişi Kurdun Rüyalari*'dir.

⁹ Cengiz Aytmatov, *Dağlar Devrildiğinde Ebedi Nişanlı*, Rusçadan Çev.:Güzel Sarıgül Şonbaeve, Ufuk Kit., 2007.

1954'te yazdığı "Beyaz Yağmur"¹⁰ da bir zamanlar bayların yani zenginlerin haricinde kimsenin el sürmediği Eski Oba topraklarının şimdi halkın hizmetine sunulması olumlu bir şekilde anlatılmaktadır. Kasımcan'la Saadet'in aşkı bu sırada doğar. Tabiat burada sadece zenginlerin hak sahibi olduğu bir yer değil, adalet ve eşit paylaşım ve ardından bir aşka zemin hazırlayan bir unsur olarak çıkar. Kasımcan ve Saadet için tarlalara makinelerin girmesi, toprakların sürülmesi, "tabiat"ın tahrip edilmesi demek değildir, tam tersine gelecekte refah içinde yaşayacakları günlerin bir başlangıcıdır:

"Denizler kadar büyük bir arazi açılmış, ekilmiş, büyük su arkları kazılmış, ilkbaharın ilk günlerinde ekilen buğdaylar, yemyeşil ve ıslak başlarıyla toprağı sessizce delerek kabartmışlardı. "Eski oba"yı tanıyamazdınız artık. Ürün vermeyen o bir avuç toprak parçası nerede kalmıştı? Neredeydi su çıkarmayan o küçük ark?.." (Aytmatov, 1999: 66)

"Beyaz Yağmur" kollektifleştirmenin coşkuyla anlatıldığı bir eserdir. Her yerde kolhozların kurulması, bakir toprakların ekime hazırlanması, makinelerin tarlaları işlemesi Aytmatov'a ilham kaynağı olmuştur. Hizmet ettikleri ideoloji için yıllar sonra "totaliter", "baskı devri", "sözde reform hareketleri" gibi ifadeler kullanacaktır.

1958'de yayımlanan *Cemile*'deki¹¹ mekanlar ise ulu dağların eteğinde, koyu ağaç kümelerinin arasında Kurkurev Köyü'dür, çiçek bahçesi gibi yeşil ve gül kokulu Talas Vadisi'dir. Engin Kazak Ovası'dır. Sonbaharda Kurkurev, âdeta bir tabloyu andırır. Kocası askerdeyken, savaşta bir kolunu kaybetmiş olarak köylerine gelen Danyar'a âşık olarak onunla kaçan Cemile'yi anlatan bu poveste tabiat son derece güzel tasvir edilir. Bu tasvirlerin arkasında elbette ressam bir anlatıcının olduğu unutulmamalıdır. Yengesi Cemile ile Danyar'ın aşk hikâyesini bize anlatan, Cemile'nin ressam kayını Seyit'tir.

Aytmatov'un adını çok duyurmuş bir başka aşk hikâyesi *Selvi Boylum Al Yazmalım*'dir (1959).¹² Bu eserde de Anarhaly otlaklarının tarıma

¹⁰ Cengiz Aytmatov, "Beyaz Yağmur", Çev.:Refik Özdek, Ötüken Yay., İstanbul, 1999, s.51-66.

¹¹ Cengiz Aytmatov, *Cemile*, ("İlk Öğretmenim, Yüz Yüze Selvi Boylum Al Yazmalım, Deve Gözü, Oğulla Görüşme, Askerin Oğlu ile birlikte), *Cengiz Aytmatov Bütün Eserleri:2*, Terc.M. Ethem Gözlü, Cem Yay., İstanbul, 1974.

¹² Cengiz Aytmatov, *Selvi Boylum Al Yazmalım* ("İlk Öğretmenim, Yüz Yüze Cemile, Deve Gözü, Oğulla Görüşme, Askerin Oğlu ile birlikte), *Cengiz Aytmatov Bütün Eserleri:2*, Terc.M. Ethem Gözlü, Cem Yay., İstanbul, 1974.

elverişli hale getirilmesi, Atbaşı hidroelektrik santralının hayata geçirilmesi faaliyetleri anlatılır. Asel’le İlyas’ın aşklarına Isık-Göl’ün elele tutuşmuş gibi birbiri ardından sarı kumlara doğru koşan köpüklü mavi dalgaları eşlik eder. Tepeleri karlı mor dağlar, görenlere mutluluk getiren güneyle kuğu kuşları, eserin olumlu bir şekilde tasvir edilen tabiat unsurlarındandır. Ancak İlyas’ın Asel’i yitirmesinden sonra göl, buz gibi soğur, dalgaları artık öfkeli. Ancak burada karşımıza çıkan Dolon Geçidi ve *Dağlar Devrildiğinde Ebedi Nişanlı*’daki Üzengileş Geçidi gibi geçitler, Aytmatov’un eserlerinde çok önemlidir. İlyas bu geçidi kamyonunun arkasına taktığı römörkle geçmek ister. Bu geçidi geçememesi Asel’le evliliklerinin sonunu getirir.

“Ah, Dolon, Dolon, Tiyen-Şanların dev anası. Onun yüzünden neler gelmedi başıma! Yolun en çetin, en tehlikeli yeri Dolon geçidiydi...” (Aytmatov, 1974: 212) Hem Dolan hem de Üzengileş geçitleri, tabiatın şartlarını fazla zorlamamak gerektiğinin sembolü olarak da yorumlanabilir. Aytmatov, tabiata ve iklim koşullarına uygun hareket etmeleri gereği göçebelerden ve onların hayat biçimlerinden zaman zaman hatıralarında da bahseder. *Selvi Boylum Al Yazmalım*’da ise İlyas, aşılması güç, hatta imkânsız bir zamanda geçidi geçmek istemiş, tabiat, kendi şartlarına uymayan İlyas’ı cezalandırmış, onu bu ve bundan sonraki mücadelelerinden yenik çıkarmıştır.

Sovyet devriminin coşkuyla anlatıldığı *İlk Öğretmenim*’de de (1961)¹³ Kurkurev Köyü ovası, dağları ve deesiyle bir tabiat harikası olarak anlatılır. Köydeki sokakların düzenlenmesi, tarlaların sürülmesi, yeni yolların, yeni köprülerin yapılması tabiatın sömürülmesi olarak değil, bir zamanlar sadece zenginlerin elinde olan bazı imkanların köylülerin de tasarrufuna açılması olarak anlatılır. Bilge Ercilasun, eserde Lenin’in ilk senelerinde Sovyet halkına aşıladığı ruh, canlılık ve dinamizmin işlendiğini belirtir. Ona göre o sıralarda Kırgızlar ve diğer Türk boyları, kısmen cehaletten kısmen de Çarlık rejiminden kurtulmanın verdiği ümittten dolayı hürriyetsizliklerinin pek farkında değildirler. “Lenin ülkenin her tarafında okullar açmaktadır. Ayrıca 1924’te *Çahkuşu* romanını Rusçaya tercüme ettirerek bütün ülkelerde okutulmasını sağlamıştır... “İlk Öğretmenim”de

¹³ Cengiz Aytmatov, “İlk Öğretmenim”, (Yüz Yüze Cemile, *Selvi Boylum Al Yazmalım*, Oğulla Görüşme, Askerin Oğlu ile birlikte), *Cengiz Aytmatov Bütün Eserleri:2*, Terc.M. Ethem Gözlü, Cem Yay., İstanbul, 1974.

Çalikuşu'ndaki öğretmenlik ruhu daha kuvvetli ve şuurlu olarak ele alınmıştır.¹⁴

Ancak "İlk Öğretmenim"den bir yıl önce 1960'da yazılan, 1963'te Lenin Ödülünü kazanan "Deve Gözü"nde¹⁵ Aytmatov'un toprakların makinelerle işlenip üretime sunulmasından birtakım endişeler duymaya başladığını görüyoruz. Eserin baş kişisi, Anarhay bozkırında son derece idealist duygularla pullukçu olarak çalışmaya gelen Kemal'dir. Kemal, arkadaşı Abakir'in sataşmalarından bunaldığı bir zamanda kısa perçemli kızla karşılaştığı kaynağa Deve Gözü adını verir. Aytmatov'un aşk hikâyelerinde dikkatimizi çeken bir diğer husus da, burada olduğu gibi tabiatın, tabiat unsurlarının aşkın, hayat umudunun bir parçası olarak tasvir edilmesidir. Bundan başka tabiat unsurlarının, uğranılan hayal kırıklıklarının ve kaybedilen aşkların temsilcisi olarak çıktıklarını da görürüz. *Selvi Boylum Al Yazmalım*'da İlyas, Aysel'i terkettikten sonra tekrar ona dönmek istediğinde, köyün girişinde bir zamanlar onunla yanında buluştukları taşın artık yerinde olmadığını farkeder. Bu, Aysel'in artık eskisi gibi kendisini beklemediğinin de habercisidir. "Deve Gözü"nde de engin bir bozkır olan Anarhay son derece güzel şairane tasvir edilmiştir. Tabi bu metinlerin, tercüme olduğunu göz ardı etmemeliyiz. Elbette bu söz konusu şairane üslup, metinlerin orijinalinde daha karakteristik hususiyetler taşımaktadır:

"Kurday yaylalarından başlayıp Balkaş Gölü'nün sazlık kıyılarına dek uzanan, çağlar boyu el sürülmemiş, pelin otlarının bittiği zengin bir topraktır Anarhay. Anlatılanlara bakılırsa bir zamanlar yarıllar tepelerin arasında yollarını şaşırıp bozkırlarda kalırlar, sonra da yabancı ot olurlarmış. Anarhay geçmiş çağların sessiz tanığı, görkemli savaların alanı, göçebe oymakların yurdudur. Günümüzde Anarhay ovası sürü hayvancılığının başlıca gelişme kaynağı olmaya adaydır." ("Aytmatov, 1974: 266)

Kemal güzel bir Anarhay ülkesi yaratmak için gelmiştir:

Kurday yaylalarının ardında

Yüzyıllardır insan ayağı basmamış bir ülke var,

Buraları yalnız kar fırtınaları dolaşır,

¹⁴ B.Ercilasun, "Cengiz Aytmatov Hakkında Bir İnceleme", *Türk Kültürü*, S.325, Mayıs 1990, s.293

¹⁵ Cengiz Aytmatov, "Deve Gözü", ("İlk Öğretmenim, Yüz Yüze Cemile, *Selvi Boylum Al Yazmalım*, Oğulla Görüşme, Askerin Oğlu ile birlikte), *Cengiz Aytmatov Bütün Eserleri:2*, Terc.M. Ethem Gözlü, Cem Yay., İstanbul, 1974.

Bir de yazın sarı sıcak kavurur,
Adı da Anarhaydır bu uzak ülkenin
Pelin otlarının kapladığı
Ama biliyorum bir gün gelecek
Uçsuz bucaksız Anarhay ülkesi

En bitek toprak olacak (Aytmatov, 1974: 322)

Ancak realite başkadır. Abakir, Anarhay'ın bütün romantizmini yok eder. Kemal'in, Deve Gözü adını verdiği kaynağın başında oturduğu, hayallere daldığı gecelerden birinde, biri dişi, biri erkek iki ceylan, su içmeye gelir. Ancak hayvancağızlar, benzin ve demir kokan kabartılmış toprağa adımlarını atmaktan korkarlar. Telâşlı ve ürkek tavırlarından, "Bu bozkıra da ne olmuş? Eski yolumuz nerede? Toprağı allak bullak eden güç ne menem şey? dedikleri duyulur gibidir. (Aytmatov,1974: 325) Bu, *Elveda Gülsarı*'da iyice belirginleşecek olan Sovyet rejimine duyulan güvensizliğin, kanatimizce ilk dile getirildiği eserdir.

Toprak Ana'da (1963)¹⁶ ise toprak, İhtiyar Kırgız anası Tolgonay Ananın dert ortağı, sırdaşı sıfatıyla, başlıbaşına bir varlık, bir şahsiyet olarak karşımıza çıkar. Vaka zamanı II. Dünya Savaşı'nın cereyan ettiği günlere denk gelen *Toprak Ana*'da Tolganay Ana gibi Toprak Ana da dertlidir. Nasıl analar oğullarını, kocalarını, kardeşlerini savaşta kaybetmenin acısını yaşıyorsa o da nadasa kalmaktan, ekinlerinin biçilememesinden, harmanlarının dövülememesinden dolayı ıstırap içindedir. Tarlakuşu, samanyolu, ekmek, eserde umut kaynağı olarak karşımıza çıkarlar.

1966'da yayımlanan *Elveda Gülsarı*¹⁷ ise savaş sonrası dönemi esas almaktadır. Eserin başkişileri bir at ile onun sahibi Tanabay'dır. Parti başkanı arkadaşının ısrarlarıyla Tanabay, koyun çobanlığına başlar, ancak kötü hava şartları ve birtakım imkansızlıklar dolayısıyla umduğunu bulamaz, denetmen Savcı Sekizbayev'e karşı çıktığı için partiden atılır. Hem Tanabay'ın hem de Gülsarı'nın ümitleri kırılmıştır. Bir zamanların rahvan atı Gülsarı, sahibi Tanabay gibi geçmiş günlerinin özlemi içerisinde:

"Gülsarı da tıpkı sahibi gibi eski günlerinin, gençlik çağının, delişmenlik günlerinin hasretini çekmektedir. Annesi uzun yeleli, iri

¹⁶ Cengiz Aytmatov, *Toprak Ana, (Masaldan Sonra (Beyaz Gemi), Elveda Gülsarı ile birlikte)* Çev.:M. Ethem Gözölü, Cem Yay., İstanbul.

¹⁷ Cengiz Aytmatov, *Elveda Gülsarı, (Toprak Ana, Masaldan Sonra (Beyaz Gemi),)* Çev.:M. Ethem Gözölü, Cem Yay., İstanbul.

kısrağın ardından çayırılıkta sendeleye sendeleye koştuğu ilk günden beri kendine özgü yürüyüşünü bir an olsun bırakmayan Gülsarı, yoluna şimdi de rahvanla devam etmektedir....

Çünkü doğuştan rahvan attı Gülsarı. Bu yüzden nice iyi günler geçirmiş, nice kötü hallerle yüz yüze gelmişti. Bir zamanlar onun arabaya koşulacağı kin aklına gelirdi? En azından kutsal bir varlığa saygısızlık sayarlardı bunu. Fakat atalarının dediği gibi iş başa düşünce at, suyu ağzı gemli de içermiş, yiğit ırmağı çizmeleri giyer gene geçermiş.(Aytmatov, 1974: 271)

Gülsarı'nın boynuna ipin ilmeğinin geçirilmesi, ardından yular, gem ve eyerin takılması, onun tabiatına büsbütün aykırıdır. Çoro yerine yeni atanan kooperatif başkanı, Gülsarı'yı binek atı yapmak ister, Tanabay, ise onu yıldıktan ayırmak istemez, nihayet karşı koyamayarak verir. Karıs Caydar, o gece Ağlayan Deve türküsu çalar. Ahırın zindan gibi karanlığında kalan Gülsarı sonunda iğdiş edilerek, tabiatı tamamıyla elinden alınan bir varlığa dönüşür. Büyük ümitlerle kurulan kooperatifte işler tersine gitmektedir. Yılkıcılıktan arkadaşı Çoro'nun ısrarıyla çobanlığa geçen Tanabay'ın sürüsü, yağmurlu bir fırtına gecesini telef olur. Tanabay partiden atılır. Tabiatları, özgürce yaşama güçleri, umutları ellerinden alınmış iki dost, Tanabay ile iyice yaşlanmış Gülsarı, Aleksadrovka geçidini geçemezler. Burada da daha önce belirttiğimiz gibi "geçit" in bir motif olarak kullanıldığını görüyoruz. Bu eserin en önemli hususiyeti, Aytmatov'un ilk kez "Deve Gözü" hikâyesinde karşımıza çıkan rejimin tabiatla ilgili uygulamalarından duyulan kuşku ve endişelerin, burada büsbütün bir eleştiriye dönüşmesidir. Dolayısıyla *Elveda Gülsarı*, rejimle ilgili eleştirilerini, partinin yanlış uygulamalarından duyulan sıkıntıları dile getirmesi bakımından Aytmatov'un yazarlığında bir kırılma noktası olarak gösterilir. Gülsarı'nın şu ifadeleri, "A, o da nesi? Boynundaki ilmik gittikçe gerginleşiyor, bırakmıyordu onu. Böyle bir şey hiç başına gelmemişti. Gülsarı başını arkaya attı, gözlerini yuvalarından oynarken hırladı, şaha kalktı. Çevresindeki bütün atlar bir anda kaçmışlardı; şimdi onu kıl kementle tutan insanlarla karşı karşıyaydı." (Aytmatov, 1974: 291) sözleri, hürriyetin önemini, özgürce yaşama hakkının bazı güçler tarafından nasıl engellendiğini çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Biliyoruz ki Aytmatov, insan, hayvan her türlü canlı varlığın tabiatına aykırı gelen her türlü yaşama biçimlerinin karşısındadır. Burada olduğu gibi bir tabiat unsurundan hareketle milli ve evrensel mesajlar vermek onun yazarlığının en karakteristik unsurudur.

Elveda Gülsarı'dan sonra tabiat katliamının en can alıcı unsurlarla anlatıldığı eser *Beyaz Gemi*'dir (1970).¹⁸ Devrime olan iyimserliğini ve onunla ilgili ümitlerini yitiren Aytmatov, bu eserde tabiatı çeşitli şekillerde katleden tipleri ön plana çıkarır. San-Taş Vadisi'ndeki koruculardan olan Mümin Dede ile torunu erkek Çocuk bu mücadelede direnen ve ne yazık ki yenilen tarafı temsil ederler. Anne-babası ayrılmış Çocuk bütün gününü, dürbünüyle üzerindeki gemilerde babasının çalıştığına inandığı Isık-Göl'ü izleyerek geçirir. Mümin Dede ve torununun karşısında, damadı Orozkul ve yanındakiler romanın kötü kişilerini oluştururlar. Onların kötü olarak karakterize edilmelerinde "tabiatı katletmeleri" de bir faktör olarak yer alır. Eserde tabiat katliamı, ağaçların kesilmesi, kutsal sayılan ve yıllar sonra San-Taş Vadisi'nde görülen maralların öldürülmesi şeklinde gerçekleşir. Rejimin sadık adamı Orozkul, görev yaptığı yerlerdeki köylülerden rüşvet aldığı için, o civarlardaki ağaçların da kesilmesine göz yumar. Maralları, onların kutsallığına içten inanan Mümin Dedeye vurdurtur. Bu Mümin Dede için büyük bir yıkımdır. Çünkü soyları Boynuzlu Geyik Ana'ya dayanmaktadır. Usta yazar bu eserde bütün trajikliğiyle işlediği tabiat katliamıyla şu mesajları vermektedir: Geyiklerin öldürülmesi öncelikle tabiatın yok edilmesidir. Öldürülen geyik dişidir, bu doğurganlığın, tabiatın kendisini yenilemesinin önüne geçmek demektir. Aytmatov Boynuzlu Geyik Ana efsanesinin insanın zorbalık ve zulme karşı "korunma içgüdü" olarak da algılanabileceğini söyler. Ardından geyik Kırgızların kutsal hayvanıdır. Onun öldürülmesi Kırgızların milli benliklerinin ve tarihlerinin de yok sayılmasıdır. Bu öldürme eylemini yaptıran Orozkul, *Gün Uzar Yüz Yıl Olur*'da¹⁹ karşımıza çıkacak olan, rejim adına her türlü faaliyeti sorgulamasızca yerine getirecek mankurt Sabitcan'ın habercisi, prototipidir. Tabiat katili Orozkul, "kent" hayatı taraftarıdır ve bu hayatı bir Kırgız gibi değil, bir Rus gibi yaşamak ister. "Ah kente bir yerleşebilsem! O zaman bütün bu dağları, ormanları, kahrolası kütükleri, şu döl tutmaz karyı, hiçbir şey görmemiş gibi parmak kadar piçle oynayıp duran şu koca bunağı cehennemin dibine yollardım. Yulafla beslenen eşkin at benzeri semirirdim" (Aytmatov, 1974: 66-67)sözleri Orozkul'u anlatmaya yeter. Orozkul kentli hatta şarkıcı bir kadınla evlenme ve

¹⁸ Cengiz Aytmatov, *Beyaz Gemi, (Toprak Ana, Elveda Gülsarı ile birlikte)* Çev.:M. Ethem Gözlü, Cem Yay., İstanbul. 1974.

¹⁹ Cengiz Aytmatov, *Gün Uzar Yüzyıl Olur*, Çev.:Mehmet Özgül, Cem Yay., İstanbul, 1985

onunla gösterişli bir hayat sürmek ister. Sadece Rusça konuşmak arzusundadır. Bu yönleriyle *Dağlar Devrildiğinde Ebedi Nişanlı'nın* Ertaş Kursal'ın da prototipidir. Ancak Ertaş bir başka sistemin, kapitalizm ve pazar ekonomisinin sevdalısıdır.

Beyaz Gemi'deki Çocuk, mutluluğu tabiatta bulur. Etrafındaki kayalar, çiçekler onun mutluluk kaynağıdır. Geyiklerin vurulması onun bütün hayallerini yıkar, balık olma hayaliyle kendisini Isık-Göl'e akan ırmağın sularına bırakır. Bu insanlıktan utanıp tabiatın saflığına dönmeyi. Önce *Beyaz Gemi'de* karşımıza çıkan, sonra *Kader Ağı (Kiyamat)* ve *Dağlar Devrildiğinde Ebedi Nişanlı* romanlarında daha da detaylı bir şekilde yer alan "av olgusu" Aytmatov'un gerek milli gerekse evrensel anlamda eleştirel düşüncelerini dile getirmesine vesile olmakla dikkat çeker.²⁰ Artık bu eserlerde tabiat, sömürülen varlıktır, onu sömüren, önceleri büyük ümitle bağlanılan fakat sonradan kendi benliklerini ve hürriyetlerini ellerinden almaya çalışan totaliter rejimdir. Av, hayatı devam ettirmenin bir gereği olmadığı zamanlar, bir katliamdır.

Romancılığının zirvesi olarak kabul edilen ve 1980'de Rusça yayımlanan *Gün Uzar Yüz Yıl Olur*,²¹ bizim konumuz açısından üzerinde durulması gereken bir diğer romandır. Farklı mekanlarda ve zamanlarda farkı kişilerin başlarından geçen hadiseleri, milli ve evrensel özü en çarpıcı bir şekilde verecek tarzda birleştirmedeki ustalığını Aytmatov bu eserinde başarıyla gerçekleştirmiştir. Romanda şimdiki zamanda gerçekleşen, bir cenaze törenidir. Romanın mazi planını Mankurt efsanesinin anlatıldığı kısımlar teşkil eder. Juan-Juanların elinde mankurtlaşan Colaman'ın bizzat kendi eliyle öldürdüğü annesi, Ana-Beyit Mezarlığı'na defnedilmiştir. Bu yüzden bu mezarlık kutsaldır. Yedigey arkadaşı Kazangab'ı da bu kutsal mezarlığa defnetmek ister. Ancak orası şimdi Sarı Özek Uzak Üssü'nün içindedir.

Diğer taraftan romanın şimdiki zaman planında ancak başka bir mekanda bir uzak üssünde de birtakım hadiseler yaşanmaktadır. Amerikan-Sovyetlerin ortak projesi olan Parite Uzak İstasyonundaki çalışmalarda görevli iki astronotun, savaşın olmadığı ve tabiatın katledilmediği Orman Göğsü gezegenini buldukları ve orayla irtibata

²⁰ Aytmatov'un eserlerinde "av"ın işlenişine dair bkz. Özlem Nemutlu, "Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Av Teması", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/7 Fall 2008, ss.495-507.

²¹ Cengiz Aytmatov, *Gün Uzar Yüz Yıl Olur*, Terc.: Mehmet Özgül, Cem Yayınları, İstanbul, 1985.

geçtikleri için dünyaya geri dönmeleri engellenir. Orman Göğsü gezegeninde de bir kuraklık sorunu yaşanmakla birlikte yetkililer bunun önüne geçmek için olabildiğince bilinçli önlemler almaktadırlar. Amerikan ve Sovyet yetkililer, ideal bir hayatın sürdürüldüğü böyle bir gezegenin dünyalılara örnek olmasını istemezler. Yedigey'in gördüğünde çok şaşırıldığı ve ürktüğü, gece vakti gönderilen uzay aracıyla bu ideal hayatın dünyaya ulaşması engellenmek istenir. Astronotların dünyayla haberleşmesi engellenir. Dünyanın etrafı koruyucu bir çemberle çevrilir. Sabahattin Çağın'ın yerinde tespitiyle bu çember ile Ana Beyit Mezarlığının etrafını tel örgülerle çevirme, Juan-Juanların saçları kazıtılan bir kafaya yeni yüzülmüş deve derisini geçirmek suretiyle gerçekleştirdikleri mankurtlaştırılmadan farksızdır²² Aynı işlem, eğitim vasıtasıyla Ruslaştırma politikasının uygulandığı okullarda gerçekleşmektedir. Kuraklığın had safhaya ulaştığı Sarı-Özek bozkırları, jeoloji uzmanı Yelizarov'un anlattıklarından çok farklıdır. Bozkır bir zamanlar, baharda yağın bol yağmurları, bütün hayvanlara yeten gür otlaklarıyla, civarın en canlı ticaret merkezlerine ev sahipliği yapmıştır. Zamanla her şey değişmiş, gölgesinde çocukların oynayabileceği bir tek ağacın bile bulunmadığı ıssız, çorak bozkırlar haline gelmiştir. Son dönemlerde, Sovyetler'in başlattığı yeni faaliyetlerle, ismini yeniden duyurmaya başlamıştır. Rejimin, özellikle, Kazakistan topraklarında yürüttüğü nükleer çalışmalar, bütün hayatı felce uğratmıştır. Uzay alanı için, kutsal sayılan mezarlıkların bile kaldırılması düşünülür.

Kazangap'ı defnettikten sonra, Ana-beyit'in durumunu görüşmek için Karanar'ı ve Jolbars'ı ile uzay alanına doğru yol alan Yedigey, alev yağmuru içinde kalır. O an panik içinde koşmaya başlarlar. Yazar, bu kısımları anlatırken Yedigey, Karanar ve Jolbars'ın isimlerini kullanmak yerine, onlardan "adam, deve ve köpek" diye bahsetmeyi tercih eder. Çünkü, böyle bir felâket artık onların bütün kendine özgü kimliklerini silmiş, onları birer nesne hâline getirmiştir. "Alevler, dumanlar saçan gökyüzü, ortasından yarılmış gibiydi... Bozkırın ortasındaki adam, devesi, köpeği, -doğanın bu basit yaratıkları-korkuya kapılmışlar, kaçıyorlardı. Ürküntüden ne yapacaklarını bilmeden, ama birbirlerinden ayrılmamaya çalışarak koşuyorlar; sığınacak bir delik arıyorlardı... Gümbürtüler kovalıyordu onları, dev

²² Sabahattin Çağın, *Cengiz Aytmatov ve Gün Olur Asra Bedel*, Akademi Kit., İzmir, 2000, s.46-47.

alevlerin göz kamaştırıcı ışıltısı peşlerini bırakmıyordu.." (Aytmatov, 1985: 346)

Komünist Çin yönetiminin, Doğu Türkistan'da, nükleer denemelerini gerçekleştirdiği Lop-Nor Çölü, Sarı-Özek uzay alanının bulunduğu bozkırlarla aynı kaderi paylaşır.

Aral Gölü'nün gitgide küçülmesi, hem Yedigey'i hem Kazangap'ı, eski memleketlerine gittiklerine pişman eder. Yedigey, 1944 yılında terhis olup köyüne döndüğünde, Aral Gölü'nün sulan, istasyonun yakınında çalkalanmaktadır. Oysa şimdi aynı suyu görmek için, bir dürbüne bile ihtiyaç duyulmaktadır. Burada Yedigey'in Aral Gölü'nün meşhur Altın-Mekre balığını karısının hamileliği sırasında onu mutlu etmek için tutmaları ve sonra tekrar suya bırakmaları, tabiatın devamının korunması gerektiği mesajını vermesi bakımından dikkate değerdir.

Aral ve Isık göllerinin mahvolmasına da rejimin yanlış uygulamaları sebep olmuştur. Aytmatov bu faciayı, edebî eserlerinin dışında da dile getirmiştir:

"...Aral denizi ve Issık-Kul'un mahvolma sebepleri pamuk tarımıdır. Halk Temsilcileri Meclisi'nde bu mesele hakkında açıkça konuştum. Geçmişte pamuk tarımını teşvik politikası aşırı kazanç sağlamak amacıyla tasarlanmıştı. Şöhret kazanmak için keyfi planlar uygulayan, hedefler belirleyen Sovyet liderleri olmuştur. Bu planları gerçekleştirmek için mümkün olan bütün vasıtaları zorlamışlar, çevreye de zarar vermişlerdir. Pamuk tarımının bir sonucu olarak, biz dünya yaratıldığından beri var olan bir denizi, Aral Gölü'nü kaybettik ve bu zarar insan tarafından yapıldı."²³

Gün Uzar Yüzyıl Olur'un başlarındaki tilki bizim konumuz açısından önemli bir motiftir. Sarı-Özek bozkırlarında, bütün canlıların felâketi olacak iklim değişikliği, tren yolunun kenarında yiyecek bir şeyler arayan bir tilki ile verilir. Tilki, demiryolunun iki yanında, trenle yolculuk edenlerin vagon pencerelerinden attıkları yiyecek artıkları arasında bir şeyler bulma ümidiyle dolaşmaktadır. Halbuki rayların iki yanı, yırtılıp atılmış kağıtlar, gazete topakları, kırık şişeler, sigara izmaritleri, eğilip bükülmüş konserve kutuları, pis pis kokan, hiç bir işe yaramaz öte berilerle doludur. (Aytmatov, 1985: 12-13)

²³Aytmatov'un Dilinden, a.g.y., s. 52.

Aytmatov'un farklı zamanlarda ve mekanlarda yaşanan hadiseleri bir noktada buluşturma ustalığını gösterdiği *Kader Ağı (Kiyamat)*²⁴ ve *Dağlar Devrildiğinde Ebedi Nişanlı*²⁵ da, konumuz açısından en ilgi çekici romanlardandır. Ülkemizde daha çok *Dişi Kurdun Rüyalari* başlığıyla tanınan *Kader Ağı (Kiyamat)*, hem Kırgız hem de Türkiye Türkçesi neşirlerini bir arada verecek şekilde yayımlanmıştır. Biz çalışmamızda bu neşri kullandık.²⁶

İlkinde insanları güzelliğe ve iyiliğe çağırma misyonuyla hareket eden ancak bunun bedelini, Hz. İsa gibi çarmıha gerilmek suretiyle ödeyen Abdias ile insanoğlunun av tutkusundan dolayı bir türlü nesillerini devam ettiremeyen ve hatta bu uğurda canlarını veren Moyonkum vadisinin kurtları Akbar ile Taşçaynar'ın kaderleri bir noktada birleşir. İnsanoğlundan en acı darbeyi yiyen Akbaba ve Taşçaynar'ın bir başka kader ortakları Moyonkum saygaları, yani antiloplarıdır. Saygalar, olumlu neticeler vermeyen beş yıllık kalkınma planlarının kurbanı olmuşlardır. Yetkililer, et açığını kapatmak için, Moyonkum bozkırlarının kıyametini başlatmaktan çekinmezler. Onları vurmak için teknolojinin her türlü imkânlarından faydalanırlar. Önceleri oklarla ve tüfeklerle bozkıra gelen avcılar, sonraları havadan helikopterler karadan jiplerle yürüttükleri avlanma faaliyetleri sonucunda kamyonlarla taşınacak kadar sayga öldürürler.

Akbaba ile Taşçaynar'ın, Moyonkum bozkırlarında başlayan ve Isık-Göl yaylalarında bir trajedi ile neticelenen hayat maceralarında tek sorumlu, insanoğludur. İki kurt, ilk yavrularını bir sayga avı sırasında kaybederler, Aldaş Gölü civarındaki arazilerde bulunan ve o bölgede az rastlanan bir madenin keşfi için çıkartılan yangın, Akbaba ile Taşçaynar'ın beş yavrusunu da elinden alır. O büyük yangın sırasında, asırlardan beri sazlığı yurt edinen her türlü hayvan, çil yavrusu gibi dağılırlar.

İki kurdun son dünyaya getirdikleri yavruları da, kötü yürekli, para düşkünü Bazarbay'ın eline düşerler. Akbara ile Taşçaynar'ın

²⁴ *Dişi Kurdun Rüyalari*'ni eko-eleştiri açıdan çok dikkate değer tespitlerle inceleyen Gonca Gökalp'in yazısı için bkz., "Cengiz Aytmatov'un *Dişi Kurdun Rüyalari* Romanında Doğal Denge ve Hayvan Zihni", Hacettepe Üniversitesi *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.30, S.2, Aralık 2013.

²⁵ Cengiz Aytmatov, *Dağlar Devrildiğinde Ebedi Nişanlı*, Rusçadan Çev.:Güzel Sarıgül Şonbaeve, Ufuk Kit., 2007.

²⁶ Cengiz Aytmatov, *Kader Ağı (Kiyamat)*, Kırgız ve Türkiye Türkçeleri birlikte, Hazl: Nedamettin Boncukçu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994.

yavruları için başlattıkları mücadele, hem kendilerini, hem de bu işte hiç bir suçu olmayan Boston'un sonunu hazırlar. Yavrularını üst üste kaybeden kurtlar, bir içgüdü sevgiyle Boston'un gözünden daha çok sakındığı oğlunu kapar. Aytmatov'un mesajını iletmede başvurduğu bu kurgusal buluş, onun yazarlığındaki ustalığın âdeta zirvesidir. Öncelikle yavrusunu kaybetme duygusunun yarattığı acı, ister insanoğlu için, isterse bir kurt için olsun, bütün canlılar için ortaktır, mesajını çok başarıyla verir. Burada Gonca Gökalp Alparslan'ın tespitiyle söyleyecek olursak Aytmatov'un bilinç, sezgi ve tepkileriyle hayvanları karakterize etmesi, diğer edebi metinlerde alışkın olduğumuz, canlılara insan duyguları atfetme (anthropomorphism)'den çok farklıdır, âdeta hayvana başlı başına bir değer biçmedir.²⁷ İkinci olarak da asıl suçlu yerine masum Boston'un felaketzede kurtlar tarafından cezalandırılması, eserin trajik unsurunu daha da arttırarak, mesajın etkili olmasını sağlar.²⁸

Dağlar Devrildiğinde Ebedi Nişanlı'nın baş kişisi Arsen Samançin, sevgilisi Aydana tarafından terkedilmiştir. Doğruları söylemekten ve yazmaktan çekinmeyen bir gazeci olan Arsen, Aydana'nın davetli solist olarak gittiği Almanya'nın tabiat güzellikleri ve tarihi dokusuyla en güzel kentlerinden biri olan Heidelberg'de "Ebedi Nişanlı" efsanesinden hareketle bir opera yazmak istemiştir. Ancak Aydana, idealist Arsen yerine kapitalist düzenin yeni tipi Ertaş Kursal'ı seçer. Romanda esas olan, Perestroyka sonrası ülkeyi iyice istila eden piyasa ekonomisinin yarattığı toplumsal ve bireysel travmadır. Bu travmadan nasibini Tyan Şankarların parsları da alır. Yaşlı olduğu için ne avlanabilen ne de soyunu devam ettirebilen kar parısı Caabars, Üzengileş Geçidi'ni geçmek isterken Arap tüccarları için organize edilen av partisinin kurbanı olur. A. Samançin bu partide zengin turistlere rehber olmak üzere, dayısı Bektur Ağa tarafından görevlendirilmiştir. Ancak karşısına ansızın çıkan ve Aydana'nın kalbinde açtığı boşluğu dolduruveren tabiat aşığı Eles ona yeni bir umut kaynağı olur. Avı protesto etmek ister. Diğer taraftan bu avda hayvanları avcılarının taraflarına sürme görevini üstlenen, çocukluk arkadaşı Taştanafgan'ın başka planları da vardır. Onun gayesi Arsen'in de yardımıyla Arap turistleri mağarada rehin alarak bir terör eylemi gerçekleştirmektir. Arsen'in ani çıkışı bütün planları alt üst eder. Arsen'in silahına karşılık veren ve iki taraftan

²⁷ Gonca Gökalp Alparslan, agy, s.12.

²⁸ Bu konudaki dikkatleri için bkz. Ramazan Korkmaz, *Aytmatov'un Anlatılarında Ötekileşme Sorunları ve Dönüş İzlekleri*, Türksoy Gen. Müd., Ankara, 2004.

gelen mermiler hem Arsen'in hem de o sırada orada olan Caabars'ın sonunu hazırlar. İki birlikte can verirler. *Kader Ağı (Kıyamet)*'teki İsa'ya öykünülerek yaratılan Abdias ve özgürce yaşamalarına izin verilmeyen kurtlar, *Ebedi Nişanlı'nın* doğruları bir türlü anlatamayan ve bu yolda kurban olan Arsen ve Caabars'ı, eserlerin kurgusunda benzer işlevlerle yer alırlar. Aslında bu ikili karakterlerin prototipleri, Tanabay ile Gülsarı, hatta ondan da önce "Deve Gözü"ndeki Kemal ile bulağa su içmeye geldiklerinde irkilen iki ceylandır. Aytmatov, rejim ve insan mahkumu insan ve hayvandan oluşan bu iki figürü, edebî hayatı boyunca aktüel zamanın problemlerinden hareketle geliştirerek işler.

Aytmatov, "çevrenin korunması, iyi kötü çatışması, geleneklerin muhafazasıyla birlikte yeniliklerin de önünün açılması" gibi birçok temadan hareketle kanaatimizce şu öze ulaşır: Başta babasının ve ailesinin de çok acılar çektiği Stalinci totaliter rejimin baskıcı anlayışı olmak üzere, "tabiat"a aykırı her türlü faaliyet, insanı insan gibi yaşamaktan alıkoyar. Çevreyi yok etme de buna dahildir. Onun eserlerinde tabiatla kurulan ilişkinin bütün aşamalarını görebilmek mümkündür. Sabahattin Çağın'ın da dikkat çektiği gibi onun yazarlığındaki süreci bu bakımdan üç aşamada incelememiz mümkündür: 1. Geleceğe yönelik umutlarının yeşertildiği eserler, 2. İdealizm ve Hayal Kırıklığının Bir Arada Olduğu Eserler, 3. Hayal Kırıklığının Olduğu Eserler²⁹ Buna göre ilk aşamadaki eserlerde tabiat, Sovyet rejiminin planları gereği kolektifleştirme ve tabiata hakim olma fikrinin bir nesnesidir. Rejime duyulan ümit gereği tabiatın bu şekilde işlenmesi Aytmatov'u rahatsız etmez. Hatta insanla eş değer bir varlık ve kimlikle karşımıza çıkar. Aşklara ve gelecek umutlara zemin olur. Ümitsizliğin ilk dile getirildiği eser "Deve Gözü"dür. Burada Deve Gözü kaynağında mazot ve benzin kokusu hisseden iki hayvan motifi çok önemlidir. Ardından İdealizm ve Hayal Kırıklığının Bir Arada Yaşandığı Eserlerde yani *Toprak Ana*, *Gülsarı* gibi eserlerde tabiat unsurlarının yok edilmeye başlandığını görüyoruz. Bu, aynı zamanda Sovyet rejimine duyulan güvenin de yıkılmaya, ona eleştirilerin belirginleşmeye başlaması demektir. Tabiat artık yok edilmekten çekinilmeyen edilgen bir varlığa dönüşmüştür. Hayal kırıklığının hâkim olduğu son eserlerde, *Gün Uzar Yüzyıl Olur*, *Kader Ağı (Kıyamet)* ve *Dağlar Devrildiğinde Ebedi Nişanlı'da* ise tabiat, totaliter ve kapitalist arzuların bir nesnesidir artık.

²⁹ Sabahattin Çağın, age, s.4-11.

Aytmatov'un eserlerini değerli kılan sadece bu konuları işlemesi değildir kuşkusuz. Başka bir ifadeyle edebiyat eserinde neyin anlatıldığından hareket eden tarihsel eleştiri, Marksist eleştiri, feminist eleştiri gibi eko-eleştiri de daha çok içerik eleştirisidir. Oysa biliyoruz ki edebi eseri değerli kılan malzemenin kendisinden ziyade onun nasıl sunulduğudur. Aytmatov'u büyük yapan, tabiatı, tabiat-insan, tabiat-toplum ilişkilerini, povest ve romanlarında son derece mükemmel kurgu ve zengin estetik dokularla işlemesidir. Onun, baştan beri ifade ettiğimiz farklı zaman ve mekanlarda birbirinden habersiz gerçekleşen hadiseleri en can alıcı noktada ustaca birleştirmesi ve buradan hayatın en önemli realitelerinden bir olan kaderin kaçınılmazlığı gibi fikre ulaşması kanaatimizce yazarlığının en karakteristik yönünü teşkil etmektedir. Bütün bunlardan dolayıdır ki Aytmatov, T.S. Eliot'un "iyi yazar", "büyük yazar" sınıflandırmasında "büyük yazar"ların başında yer alır.

Kaynakça:

Aytmatov, Cengiz, *Kadar Ağı (Kıyamet)*, Kırgız ve Türkiye Türkçeleri birlikte, Hazl: Nedamettin Boncukçu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994.

Aytmatov, Cengiz, "Beyaz Yağmur", Çev.:Refik Özdek, Ötüken Yay., İstanbul, 1999.

Aytmatov, Cengiz, "İlk Öğretmenim", (Yüz Yüze Cemile, *Selvi Boylum Al Yazmalım*, Oğulla Görüşme, Askerin Oğlu ile birlikte), *Cengiz Aytmatov Bütün Eserleri:2*, Terc.M. Ethem Gözlü, Cem Yay., İstanbul, 1974.

Aytmatov, Cengiz, *Cemile*, ("İlk Öğretmenim, Yüz Yüze Selvi Boylum Al Yazmalım, Deve Gözü, Oğulla Görüşme, Askerin Oğlu ile birlikte), *Cengiz Aytmatov Bütün Eserleri:2*, Terc.M. Ethem Gözlü, Cem Yay., İstanbul, 1974.

Aytmatov, Cengiz, *Dağlar Devrildiğinde Ebedi Nişanlı*, Rusçadan Çev.:Güzel Sarıgül Şonbaeve, Ufuk Kit., 2007.

Aytmatov, Cengiz, *Gün Uzar Yüzyıl Olur*, Çev. Mehmet Özgül, Cem Yay., İstanbul, 1985.

Aytmatov, Cengiz, *Selvi Boylum Al Yazmalım* ("İlk Öğretmenim, Yüz Yüze , Cemile, Deve Gözü, Oğulla Görüşme, Askerin Oğlu ile birlikte), *Cengiz Aytmatov Bütün Eserleri:2*, Terc.M. Ethem Gözlü, Cem Yay., İstanbul, 1974.

Çağın, Sabahattin, *Cengiz Aytmatov ve Gün Olur Asra Bedel*, Akademi Kit., İzmir, 2000.

Ercilasun, Bilge, "Cengiz Aytmatov Hakkında Bir İnceleme", *Türk Kültürü*, S.325, Mayıs 1990, s.293w

Gökalp Alparslan, Gonca "Cengiz Aytmatov'un *Dişi Kurdun Rüyaları* Romanında Doğal Denge ve Hayvan Zihni", Hacattepe Üniversitesi *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.30, S.2, Aralık 2013.

Korkmaz, Ramazan, *Aytmatov'un Anlatılarında Ötekileşme Sorunları ve Dönüş İzlekleri*, Türksoy Gen. Müd., Ankara, 2004.

Oppermann, Serpil, "Ekoeleştirir:Çevre ve Edebiyat Çalışmalarının Dünü ve Bugünü", *Ekoeleştirir Çevre ve Edebiyat*, Editör: Serpil Oppermann, Pnoenix Yay., Ankara, 2012.

Özgen, Abdülhakim , *Aytmatov'un Dilinden*", Terc. : İhsan Turan, *Türk Yurtları*, S.2, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s.52.

Nemutlu, Özlem "Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Av Teması", *Turkish Studies International Peridodicial For The Languages, Literatuuru and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/7 Fall 2008, ss.495-507.